

Mehlum, Halvor

Working Paper

Samfunnsøkonomiens plass i jussen: Det juridiske fakultets første hundre år

Memorandum, No. 25/2013

Provided in Cooperation with:

Department of Economics, University of Oslo

Suggested Citation: Mehlum, Halvor (2013) : Samfunnsøkonomiens plass i jussen: Det juridiske fakultets første hundre år, Memorandum, No. 25/2013, University of Oslo, Department of Economics, Oslo

This Version is available at:

<https://hdl.handle.net/10419/90722>

Standard-Nutzungsbedingungen:

Die Dokumente auf EconStor dürfen zu eigenen wissenschaftlichen Zwecken und zum Privatgebrauch gespeichert und kopiert werden.

Sie dürfen die Dokumente nicht für öffentliche oder kommerzielle Zwecke vervielfältigen, öffentlich ausstellen, öffentlich zugänglich machen, vertreiben oder anderweitig nutzen.

Sofern die Verfasser die Dokumente unter Open-Content-Lizenzen (insbesondere CC-Lizenzen) zur Verfügung gestellt haben sollten, gelten abweichend von diesen Nutzungsbedingungen die in der dort genannten Lizenz gewährten Nutzungsrechte.

Terms of use:

Documents in EconStor may be saved and copied for your personal and scholarly purposes.

You are not to copy documents for public or commercial purposes, to exhibit the documents publicly, to make them publicly available on the internet, or to distribute or otherwise use the documents in public.

If the documents have been made available under an Open Content Licence (especially Creative Commons Licences), you may exercise further usage rights as specified in the indicated licence.

MEMORANDUM

No 25/2013

**Samfunnsøkonomiens plass i jussen -
Det juridiske fakultets første hundre år.**

**Economics at the Faculty of Law in Oslo -
The First Hundred Years.**

Halvor Mehlum

ISSN: 0809-8786

**Department of Economics
University of Oslo**

This series is published by the
University of Oslo
Department of Economics

P. O.Box 1095 Blindern
N-0317 OSLO Norway
Telephone: + 47 22855127
Fax: + 47 22855035
Internet: <http://www.sv.uio.no/econ>
e-mail: econdep@econ.uio.no

In co-operation with
**The Frisch Centre for Economic
Research**

Gaustadalleén 21
N-0371 OSLO Norway
Telephone: +47 22 95 88 20
Fax: +47 22 95 88 25
Internet: <http://www.frisch.uio.no>
e-mail: frisch@frisch.uio.no

Last 10 Memoranda

No 24/13	Eric Nævdal and Jon Vislie <i>Resource Depletion and Capital Accumulation under Catastrophic Risk: Policy Actions against Stochastic Thresholds and Stock Pollution</i>
No 23/13	Steinar Holden and Nina Larsson Midthjell <i>Successful Fiscal Adjustments: Does choice of fiscal instrument matter?</i>
No 22/13	Ragnar Nymoen and Victoria Sparrman <i>Equilibrium Unemployment Dynamics in a Panel of OECD Countries</i>
No 21/13	Nils Chr. Framstad <i>Ross-type Dynamic Portfolio Separation (almost) without Ito Stochastic Calculus</i>
No 20/13	John K. Dagsvik, Steinar Strøm and Marilena Locatelli <i>Compensated Discrete Choice with Particular Reference to Labor Supply</i>
No 19/13	Erik Biørn <i>Age-Cohort-Time Effects in Sickness Absence: Exploring a Large Data Set by Polynomial Regression</i>
No 18/13	Halvor Mehlum and Gry Østenstad <i>The Political Economy of Migration Politics in Oil-rich Gulf States</i>
No 17/13	Halvor Mehlum, Ragnar Torvik and Simone Valente <i>China's Savings Multiplier</i>
No 16/13	Finn R. Førsund <i>Measuring Efficiency and Effectiveness in the Public Sector</i>
No 15/13	Mads Greaker and Kristoffer Midttømme <i>Optimal Environmental Policy with Network Effects: Is Lock-in in Dirty Technologies Possible?</i>

Previous issues of the memo-series are available in a PDF® format at:
<http://www.sv.uio.no/econ/english/research/memorandum/>

Samfunnsøkonomiens plass i jussen - Det juridiske fakultets første hundre år.

Economics at the Faculty of Law in Oslo - The First Hundred Years.

Halvor Mehlum

Memo 25/2013-v1

(This version October 12, 2013)

I denne artikkelen tar jeg opp samfunnsøkonomiens forhold til jussen i hundreårsperioden fram til samfunnsøkonomien etableres som eget fag. Snarere enn å gi en gjennomgang av historiske milepæler, konsentrerer jeg meg om noen observasjoner som jeg mener illustrerer viktige sider av forholdet mellom juss og økonomi. Jeg avslutter med noen betraktninger om hva jussen kan ha gått glipp av ved ikke å ha deltatt i en tilsvarende revolusjon som samfunnsøkonomien opplevde.

In this article I take up the relationship between economics and law in the hundred-year period preceding the establishing of economics as a separate discipline. Rather than providing a review of historical milestones, I concentrate on some observations that illustrate the relationship between law and economics. I conclude with some reflections on what the law may have missed out on by not having participated in a similar revolution as economics experienced

JEL codes: B1, K00

Innledning

Da Det juridiske fakultet startet opp i 1813 var statsøkonomi en del av fakultetets fagkrets. Statsøkonomi (senere sosialøkonomi, senere samfunnsøkonomi) var en integrert del av det juridiske studium inntil et eget statsøkonomisk tilleggstudium ble opprettet i 1905. Fra 1905 og utover markerte statsøkonomien seg stadig sterkere som et selvstendig fag, og i 1934 ble det et selvstendig femårig studium som ledet fram til graden cand.oecon.

Det var god logikk i at statsøkonomien sorterte under jussen. Det nye Norge trengte byråkrater, og cand.jur.-eksamen var den viktige byråkratkvalifiseringen. Statsøkonomien var et praktisk rettet fag som ga kommende byråkrater innsikt i nasjonens næringsmessige forhold og i statens økonomiske forvaltning. Mot slutten av 1800-tallet og utover 1900-tallet styrket økonomi seg som egen akademisk disiplin, og samtidig økte behovet for rendyrkede økonomer i forvaltningen. Med etableringen av et eget studium var samfunnsøkonomien ikke lenger bare et støttfag for jussen, og samfunnsøkonomiens egenart kunne befestes og forsterkes. Samtidig med etableringen av samfunnsøkonomien som eget fag står Frisch og Haavelmo frem som de to eksepsjonelle kreftene, og begge ble belønnet med Sveriges Riksbanks pris til Nobels minne for sine fundamentale bidrag til økonomifagets utvikling.

I denne artikkelen vil jeg bevege meg med store urytmiske skritt gjennom samfunnsøkonomiens forhold til jussen i hundreårsperioden fram til samfunnsøkonomien etableres som eget fag. Jeg vil avslutte med noen betraktninger om hva jussen kan ha gått glipp av ved ikke å ha deltatt i en tilsvarende revolusjon som samfunnsøkonomien opplevde. Snarere enn å gi en gjennomgang av de viktige historiske milepæler, vil jeg konsentrere meg om noen interessante historiske fragmenter, som jeg antar ikke er kjent, og som jeg mener illustrerer viktige sider av forholdet mellom juss og økonomi. For den som vil ha det fyllestgjørende bildet, henviser jeg til Berg og Hanisch sin bok *Vitenskap og politikk*, Preben Munthes mange økonomportretter og Olav Bjerkholtts memoranda.¹

Schweigaard og de første hundre årene

I 1812 bestemte Frederik VI at det skulle opprettes et «Fakultet for Statshuusholdningsvitenskap» med tre professorer. Disse ambisiøse planene ble det ingenting av og samfunnsøkonomien fikk en haltende start. Den første professoren som ble utnevnt, var Christen Smith, men Smith rakk aldri å tiltre. Han døde i 1816 i Kongo under en geologi- og botanikk ekspedisjon før han rakk å tiltre sitt professorat i "Botanik og Statsoeconomiske Videnskaber". .

1 Olav Bjerkholt «Økonomi og økonomer i UiOs historie: Professorkonkurransen 1876–77», i *Memo* 12/2012. «Økonomi og økonomer i UiOs historie: Fra Knut Wicksells dissens i 1910 til framstøtet mot Thorstein Veblen i 1920», i *Memo* 18/2012 og det upubliserte notatet «Økonomi ved UiO siden 1811».

Undervisning i samfunnsøkonomi ble derfor fra 1815 gitt av Gregers Fougner Lundh i forelesningene «Almindelig Indledning til Oeconomien». Disse forelesningene ble fra 1836 overtatt av lektor juris Anton Martin Schweigaard. Først i mars 1840 ble det i kongelig resolusjon vedtatt at det skulle opprettes en *lærepost i statsøkonomi og statistik* under Det juridiske fakultet som skulle tilbys Schweigaard. Schweigaard ble dermed den første professor som faktisk besatt en stilling i samfunnsøkonomi.

Schweigaard var en ambisiøs og kreativ økonom, og innledningen til hans forelesninger fra 1847² starter med følgende avsnitt med krass kritikk av en av de rådende økonomisk-teoretiske trender, nemlig læren om *laissez faire*:

Denne Lære om Non-Intervention, der ikke har været optaget i de civiliserede Folks offentlige Økonomi, vil dog uden al Tvivl ogsaa i Theorien komme til at opgive Fordringen paa at være et Grundprincip, naar Reaktionen Tid er forbi, og den formentlige Nødvendighed af at bekjæmpe den ene Yderlighed med den anden er bortfalden.

Dette oppgjøret lovet mye, og Schweigaard har i sitt innledningskapittel flere betraktninger som tyder på at han var svært utilfreds med de rådende trender i økonomifaget. Resten av forelesningen inneholder imidlertid utelukkende gjengivelse av liberale prinsipper for forståelsen av økonomisk utvikling og fordeling. Schweigaard synes derfor, når det kommer til stykket, ikke noe mindre preget av *laissez faire*-ideologi en hans samtidige britiske økonomer.

Det er også verdt å merke seg at Schweigaards forelesninger ikke drøfter lovgivningens rolle for økonomiens utvikling. Norge var en ung nasjon, og det pågikk en debatt om hvordan en eventuell ny lovgiving burde være. At juristen Schweigaard ikke inkluderte lovgivningens betydning for økonomien i sine forelesninger i økonomi er påfallende. Men, det er jo en viss mulighet for at han dekket slike temaer i sine forelesninger i de rene juridiske fagene. Schweigaard fikk forøverig gjennom sitt politiske virke i stortingsalen rikelig anledning til å se lov og økonomi i sammenheng. Med sin økonomiske autoritet hadde han stort gjennomslag. Et godt eksempel er følgende innlegg i stortingsdebatten om arveskatten (Fra *Storthingstidende* 10. februar 1866):

Arveavgiften var en meget fornuftig, en Fremtidens Skatt, og 2 pCt. var meget moderat, det kunde ikke øve noget forferdeligt Tryk. Det var lett at gjøre Indvendinger mot den ligesom mod, at Livet var byrdefuldt og at Roserne havde Torne, men saadanne Indvendinger var kun relative. At ville være Statsborger uten at betale Skat, var dog besynderlig. At Skat var Skat, var det da noe Klagemaal? Han maatte desuden sige, at Arv var virkelig en god Erhvervelsesmaade, det skjønnte især de, som Intet arvede, de fant meget vel, at de kunne betale, naar de kun arvede. Naar Arveavgiften borttoges, vilde den til enhver Tid komme til at give Plads for en mindre god Skat.

2 A.M. Schweigaard *Forelæsninger over den politiske Økonomi*, 1847, diktert. Utgitt i 1904.

Her viser Schweigaard sine evner som slagferdig debattant, med klare rettferdighetsprinsipper, og sin prinsippfasthet som statsøkonom. Hans avgjørende skatteøkonomiske argument finnes i den siste setningen. Her fremfører han argumentet som statsøkonomer og samfunnsøkonomer siden ham til stadighet har fremført: "Staten trenger penger for å drive sin samfunnsbyggende og samfunnsstøttende virksomhet. Så når det gjelder skattlegging, er utfordringen å finne den skatten som gjør minst skade."

Slagkraften til Schweigaard skyldtes kombinasjonen av hans politiske evner og økonomisk faglige autoritet. Gjennomslaget til den økonomiske autoriteten Schweigaard var så sterk at arbeiderlederen Marcus Thrane så behovet for å få den moderert. Ikke ved å kjempe mot Schweigaard, men ved å forsøke å virke til at universitetet fikk et bredere stab av statsøkonomer. Stillinger i statsøkonomi var derfor, oppsiktsvekkende nok, gjenstand for debatt i det første sentralmøtet i arbeiderforeningene i 1850. Under Marcus Thranes ledelse samlet arbeiderforeningene 103 representanter til et flere dager langt møte der arbeidernes kår og arbeiderforeningenes program ble drøftet. Referatet fra sentralmøtet fra 8. august 1850 ble trykket i arbeiderforeningenes blad den 19. oktober samme år.³ Her diskuteres statsøkonomiens viktighet inngående.⁴

Statsekonomi er jo Læren om Statshusholdningen, d. v. s. Læren om hvorledes Alt maa være indrettet paa den bedste Maade i Staten, men Hensyn til Lovgivningen og saadant. Da det nu er klart, at de som skulle give Love, bør og maa give disse overensstemmende med Statsekonomiens Lærdomme; saa er det ligesaa klart, at Grundreglerne for vor hele Lovgivning udgaar hovedsakelig fra den som er Lærer i Statsekonomi. Nu har man blot een Lærer i Statsekonomi, nemlig Hr. Schweigaard, og vi have jo havt erfaring nok for, at næsten Alt gaar efter hans Hoved. Hvad han siger, ansees ialmindelighed for det Riktigste, og man kan vist ikke ubeføiet sige, at det er Schweigaard som i mange Aar har havt den lovgivende Magt i Landet. Det er vist Ingen som tvivler om at Schweigaard er en udmærket Mand, men derfor kan han naturligviis tage betydelig fejl i mange Dele. Vi tro saaledes f. Ex. at Hr. Schweigaards Prinsipper med hensyn til Bank- og Pengevæsen ikke ere fuldkomne paalidelige, saasom mange andre udmærkede Mænd have været af andre Meninger, ligesom vi ikke tro Hr. Schweigaards Anskuelse om Folkeformerelsen og om Maaden hvorpaa Huusmændenes Kaar kan forbedres, ere rigtige, og allermindst tro vi, at Hr. Schweigaard laaner Øre til Nutidens nye Ideer om hvordan et Statsamfund bør være. Det vil derfor være af høieste Viktighed, at der ved Universitetet ansættes 1 a 2 nye Lærere i Statsekonomi. Man maa da haabe, at Grundsætningerne for den bedste Statstyrelse ville blive mere alsidigt

3 En stor takk til Mona Ringvej som kjente til diskusjonen i disse kildene og som delte sin innsikt med meg. Hun delte sågar sine fotokopier med meg. Takk også til Kristin Rasdal som leste gjennom disse og andre skrifter med gotisk skrift og som også har transkribert dette utdraget. Jeg har tatt meg den frihet å rette opp originalens konsekvente feilstaving «Scweigaard».

4 *Arbeider-Foreningernes Blad* (1850) "Uddrag af Forhandlingerne i Sentralmødet", *Arbeider-Foreningernes Blad*, nr. 42, lørdag 19. oktober 1850, side 1. Jeg kan ikke med sikkerhet slå fast at Thrane selv var forfatter, men han var redaktør av bladet og "president" for arbeiderforeningene, så jeg vil gå ut fra at referatet er i overensstemmelse med hvordan Thrane selv oppfattet saken.

drøftede. At idetmindste een af de nye Lærere maatte forlanges, at han skulde holde populære (letfattelige) Forelæsninger som kunde besøges af Enhversomhelst, ligesom man da ogsaa maatte stille den Fordring til alle de statsøkonomiske Lærere, at de udgav det Vigtigste af deres Forelæsninger i Trykken, for at selve Folket kunde have Anledning til at blive bekjendt med de forskjellige Anskuelser i denne Videnskab. Det er jo næsten en Latterlighed, at i et Land hvor Folket siges at have den lovgivende Magt, Folket dog ikke har Anledning til at sætte sig ind i de simpleste Grundregler for Statslæren.

Det er mange interessante dimensjoner i dette utsagnet. Thranes noe forbeholdne forhold til den konservative politikeren Schweigaard er ikke noen stor overraskelse. Det er imidlertid interessant at Thrane har en så grunnleggende tro på statsøkonomien som basis for lovgivning og styring. Det ser slett ikke ut som om arbeiderlederen Thrane så statsøkonomenes innflytelse som noe problem i og for seg. Hovedproblemet var Schweigaards ensidige konservative perspektiver. To nye stillinger var derfor nødvendig som korrektiv til Schweigaard. Rådet om flere stillinger i statsøkonomi er ikke utelukkende begrunnet ut fra behovet for å svekke Schweigaards innflytelse. Thrane mente åpenbart at statsøkonomien var i en særstilling som et fag som inneholdt viktige innsikter som burde inngå i et generelt folkeopplysningsprosjekt. Han foreslo at stortingsmannen og historikeren Ludvig Kristensen Daa kunne besette en av disse stillingene. Ingenting tyder på at Thrane så på disse stillingene som en mulighet til å revolusjonere universitetet ved å plassere bevegelsens egne ideologer i sentrale posisjoner.

Thrane var klar over at diskusjonen av tilsetninger ved universitetet lå utenfor de opplagte temaene for en nyetablert arbeiderbevegelse, og referatet avsluttes med følgende kraftfulle erklæring om statsøkonomifagets unike stilling som et fag med særlig relevans for arbeiderklassen.

Vistnok vil Mange finde det latterligt af os at vi befatte os med Universitetslærerne; men for det første bryde vi os ikke et Gran om alle de latterlige Beskyldninger imod os, og for det andre kan dog Enhver indsee, at det er en ganske anden Sag med Lærerne i Statshussholdningen end med nogen af de øvrige Universitetslærere.

Arbeiderforeningenes sentralmøte vedtok deretter med stort flertall et forslag om at det skulle tilsettes to lærere i statsøkonomi. Det var selvfølgelig ingen grunn til å vente at regjering og Storting skulle lytte til råd fra arbeiderforeningenes sentralmøte, og statsøkonomi fikk ingen nye professorer før Torkel Halvorsen Aschehoug overtok ved Schweigaards død i 1870. I 1877 ble Ebbe Hertzberg ansatt i den første stillingen som utelukkende var viet statsøkonomi og statistikk. I de etterfølgende årene gjennomgikk samfunnsøkonomien internasjonalt en rivende utvikling ved at nye teorier og begreper ble etablert. Samfunnsøkonomien befestet seg som en veldefinert vitenskap med et solid teoretisk fundament. De norske økonomene holdt seg fra århundreskiftet oppdatert på dette og brakte nye innsikter til Norge. Denne utviklingen ledet etter hvert fram til etableringen av

økonomisk embetseksamen. Men før jeg går videre frem i tid, vil jeg løfte fram to andre jurister som sammen med Schweigaard kan fortelle om økonomifagets forhold til jussen.

Tre duxer

Scweigaards beste student var Bernhard Getz. Han skrev en flott eksamen i statsøkonomi som en del av sin cand.jur. Oppgaven⁵ lød "*Hvorvidt kan en Forögelse af Samfundets faste Kapital faaregaa paa saadan Maade, at den bliver til Skade for dets økonomiske Velvære?*" Slik svarer Getz:

Saaledes kan Driftsherren have beriget sig blot for at blive rig, uden at gjøre nogen for Samfundet nyttig Brug af sine Penge, han kan endog i enkelte Tilfelde gjøre en positiv skadelig Brug af dem, idet han aagrer dem ud mod höie Renter og saaledes ytterligere beriger sig selv paa de övrige Samfundsmedlemmers bekostning. Dette har saaledes været en direkte usund og skadelig Forögelse af Kapitalen. Hvad Arbeideren angaar, saa vil Fordelene som oftest blot være momentane. Den opsparede Kapital vil tidligere eller senere forsvinde, eftersom han er mer eller mindre sparsommelig.

De typiske besvarelsene til Getz' kullkamerater drøftet kapitalakkumulasjon og vekst for økonomien som helhet. Getz vurderer snarere konsekvensene for arbeiderne. Getz assosierer begrepet "Samfundet" med arbeiderklassen. Det er ingen selvsagt ting for en statsøkonom. Hans samtidige kandidater diskuterte nesten utelukkende konsekvensen for verdien av landets produksjon i sin helhet og uten å bekymre seg for hvordan en produksjonsøkning ble fordelt. Faktisk ville mange av dagens økonomistudenter også ha gjort det på denne måten. Ved sin diskusjon av arbeidernes velferd og særlig ved sin påpekning av problemet med monopolisert kreditt og ågerrenter følger Getz i sin eksamen opp to viktige temaer hos Adam Smith. Denne sosiale bevisstheten til Smith var kommet mer i bakgrunnen og til dels forsvunnet i økonomifagets utvikling etter Smith. Vi kan formode at Schweigaard har bidratt til at den unge Getz fikk dette sosiale perspektivet på økonomien. I tillegg hadde Getz tilegnet seg økonomisk innsikt på egenhånd. Gripne⁶ forteller: "Det er blitt sagt at Getz i studietiden var nesten like opptatt av filosofi og statsøkonomi som av jus og at han sjelden gikk på forelesninger". I tillegg sier Getz' egen kommisjonssekretær Urbye⁷: "Allerede fra sin første ungdom hadde han stor interesse for Filosofiske studier, og navnlig har Stuart Mill havt stor betydning for ham." John Stuart Mill er en av samfunnsøkonomiens grunnleggere og hadde som Smith en betydelig sosial bevissthet, men gikk lenger enn Smith i å hevde arbeiderklassens rettigheter.

At Getz var inspirert av moderne stasøkonomi med dens utilitarisme kan sees i hans bidrag

5 Oppgaven ble gitt av Aschehoug i 1873, tre år etter Schweigaards død.

6 Gripne, Frithjof (1990) "Bernhard Getz", i *Riksdvokater gjennom 100 år*, Tano, Oslo, s. 9,

7 sitert i Gripne s. 13

til *interesseavveiiingens teori*. I en kritisk avhandling i 1921 utpeker Ragnar Knoph Getz sammen med den danske jussprofessoren Goos som opphavsmenn til denne teorien: "For å bringe på det rene hvilke handlinger rettsordenen forbyr av hensyn til rettsgodenes beskyttelse, oppstillet Goos og Getz en teori, som senere har fått navnet 'interesseavveiiingens' teori." Knoph presiserer senere at "Jeg sikter til *teorien om interesseavveiiingen*, prinsippet som avgjør en handlinges rettmessighet eller rettstrid ved å veie mot hinannen handlingens nytte og dens skade".⁸⁹

Getz ble professor i lovkyndighet i 1876. I 1887, da professor Ebbe Hertzberg døde, dekket Getz' professorat også statistikk og statsøkonomi. I 1889 ble han Norges første riksadvokat og sluttet derved som professor. Om han rakk å bidra som professor i statsøkonomi og statistikk, vet jeg ikke, men utnevnelsen viser at Getz må ha blitt sett på som kompetent i statsøkonomi.

Getz var den tredje og siste som fikk *laudabilis pre ceteris* da han avla sin cand.jur. i 1873. Da hadde det gått 42 år siden Schweigaard fikk samme karakter. Den tredje i dette trekløveret av jussens absolutte duxer var Claus Winter Hjelm¹⁰ som avla eksamen i 1823. Hjelm ble professor i juss i 1834, og han ble i 1843 høyesterettsdommer. På oppdrag fra Stortinget la Hjelm frem utkast til ny sivillov i 1829. Dette arbeidet førte imidlertid ikke til noe, og arbeidet ble stoppet i 1843. Oppdraget å skulle skrive ny sivillov var en formidabel oppgave for én person, og det var kanskje ikke rart at den ikke ble fullført.

Hjelm gjorde grundige forarbeider, og han rapporterte¹¹ til Stortinget i 1930: "har saaledes blant Andet gjort sig bekjendt med adskillige af de fortieneligste Værke i Statsoeconomien, hvilken Videnskab forekom ham at være af væsentlig Nytte ved Udførelsen af Lovarbeidet". At Adam Smiths *Wealth of Nations* var et av disse statsøkonomiske verkene, bekreftes av en gjennomgang av lovkommissjonens bokliste.¹² På toppen av listen, som teller flere titalls titler står det

Blackstones Commentaries on the Laws of England (4 Bind)

Smiths Wealth of Nations (4 Bind)

.....

For øvrig inneholdt listen diverse skrifter omhandlende nordisk og tysk juss, men ikke økonomi. Hvorfor Blackstone og Smith står på toppen av den lange listen, vet jeg ikke, men det er fristende å gjette at det skyldes at dette var to arbeider som var særlig viktige for Hjelms lovarbeid og at de

8 Ragnar Knoph *Hensiktens betydning for grensen mellom rett og urett*. Olaf Norlis forlag 1921, s.21 og 195.

9 Stor takk til Endre Stavang som, i tillegg til mye annen inspirasjon, satte meg på dette sporet.

10 Paul Botten-Hansen (1893) "Norske Studenter der har absolvert Examen Artium ved Christiania Universitet eller de artiumsberettigede Skoler: Oplysninger om Karaktererne til Artium, anden Examen og Embedsexamen samt Livsstilling Christiania Universitet". Cammermeyers forlag, Christiania.

11 Sitatet er gjengitt uten nærmere referanse i Hilde Sandvik (2010) "Frihet og likhet også for kvinner? Debatten om ny sivillov og kvinnes stilling i Sverige og Norge 1815–1845", i Sandvik (red.) *Demokratisk teori og historisk praksis*, s. 268

12 Riksarkivet, Justisdepartementet, Lovkommissjonen – Medlemmenes korrespondanse. Konsepter. Boksamlingen RA/S-1156/D/L0006. Stor takk til Hilde Sandvik som tipset meg om denne kilden.

derfor ble anskaffet først. Også Winter Hjelm var altså skolert i samfunnsøkonomi og lot seg inspirere av økonomi i sitt arbeid med formulering av det nye Norges lovbok. Utkastet hans inneholder ikke eksplisitte spor av at han er inspirert av Smith.¹³

Disse tre med *laudabilis pre ceteris* hadde altså samtlige en stor interesse for samfunnsøkonomi. Ikke bare Schweigaard, men også de to andre viet mye tid på økonomifaget. Er det så en tilfeldighet at disse tre absolutte enere i jussen ble særlig fascinert av økonomi? Jeg tror ikke det. Jeg tror snarere at det var helt naturlig at akkurat disse tre ble trukket mot økonomien. Felles for de tre er at de i ekstrem grad må ha hatt det akademiske talentet, den analytiske evnen og det samfunnsmessige engasjementet som skal til for å bli en ener i juss. Det er derfor ikke noen tilfeldighet at disse tre også skulle bli tiltrukket av samfunnsøkonomien. Samfunnsøkonomien appellerer ikke til alle, men for dem som ikke blir skremt av den analytiske metoden, byr samfunnsøkonomi på en strukturert teoretisk tilnærming bygget på grunnprinsipper for forståelsen av samfunnet. Samfunnsøkonomien kan ha hjulpet disse tre til å utvide sin behandling av juridiske spørsmål og sette dem i stand til å arbeide prinsipielt og innenfor et etablert rammeverk med et spørsmål som: *Hva er samfunnsmessig god juss?*

13 Utkastet inneholder forslag om å innføre *laesio enormis*, dvs. at kjøper kan kreve kompensasjon dersom det viser seg at han har betalt mer enn dobbelt så mye som det en gjenstand er verdt. Dette prinsippet om beskyttelse mot ågerpris er en arv fra romerretten. Smith har betraktninger om ågerrente, men sier ikke noe om ågerpris. Han har imidlertid lange diskusjoner om noe han kaller *naturlig pris*.

Etter 1905

I 1905 ble det første studiet i samfunnsøkonomi etablert, og Oskar Jæger skriver i 1911:¹⁴

Efter lange forhandlinger blev ved lov av 9. oktober 1905 opprettet en særskilt statsøkonomisk eksamen ved det juridiske fakultet, [...] Til denne eksamen kræves gjennom skriftlige besvarelser og muntlig eksamination videnskabelig utdannelse i teoretisk og praktisk økonomi, finansvidenskap, teoretisk og praktisk statistikk samt desuten historisk og statistisk kjendskap til Norges befolkningsforhold og næringsveie og innsigt i for, sikringsmatematikkens elementer. [...]

Tanken er at utbygge denne eksamen paa en dobbelt maate gjennem en alternativ juridisk og forsikringsmatematisk tillægseksamen, saaledes at man ved vort universitet skal kunne erholde en fuldstændig henholdsvis statsvidenskabelig og aktuar-mæssig utdannelse. der ved lov maa kræves ved besættelsen av visse embeder og aktuarstillinger. Naar dette maal er naadd. vil endelig efter 100 aars forløp og avpasset efter vor tids krav den tanke være realiseret, som ved universitetets opprettelse laa til grund for planen om et helt særskilt statsøkonomisk fakultet.

I tillegg til å beskrive innholdet i det første toårige studiet i samfunnsøkonomi som en variert og delvis praktisk rettet utdannelse, viser Jæger at samfunnsøkonomenes drøm, om å slippe løs fra jussen, slik de var blitt lovet i 1812, en gang skulle bli virkelighet. Det skulle vise seg at det skulle gå ytterligere 20 år før Økonomisk Institutt ble etablert i 1932.

Nytt fundament

I 1931 ble Frisch ansatt som professor i statsøkonomi og statistikk, og i 1933 ble Haavelmo ansatt som assistent. Disse to skulle stå for en totalrevidering av faget i Norge og skulle også bidra internasjonalt til fundamentale bidrag til samfunnsøkonomien. De brakte inn moderne statistisk analyse. Ikke bare for å telle og gjøre opp regnskap for nasjonen, men også for å tallfeste de teoretiske sammenhengene. I sin ambisjon om analytisk presisjon i alle deler av faget gikk Frisch dypere enn forgjengerne. I sitt arbeid deltok Frisch og Haavelmo for fullt i det internasjonale forskerfellesskapet. Som et eksempel, blant annet på det internasjonale innretningen på Frischs forskning, har jeg under listet opp et lite utvalg av manuskripter fra perioden 1925 til 1930:¹⁵

- *Semi-invariants et moments d'ordre supérieur*
- *Théorie analytique de la valeur. Introduction à une Econométrie générale*
- *Nogen anvendelser av halv-invarianter og momenter på statistikken over legemshøyden hos rekrutter*

14 Oskar Jæger (1911) "Socialøkonomien", i *Det Kongelige Fredriks Universitet 1811–1911. Festskrift II*, Aschehoug, Kristiania, s 134

15 *Box 20: Lectures and other manuscripts*. (http://www.frisch.uio.no/Frisch_Website/Box_20_19.09.09_chrono.pdf)

- *Løste og uløste problemer i sannsynlighetsregningen*
- *The Mathematical Analysis of Statistical Time Series*
- *Le calcul tensoriel comme moyen de formulation invariante des lois économiques et statistiques*
- *Nye metoder til måling av grensenytten*

Listen viser ikke bare den internasjonale innretningen, den viser også den store variasjonen i temaer: fra ren økonomisk og statistisk teori til anvendt økonomi. Tensorregningen, som den nest siste refererer til, er en gren av matematikken som hadde utviklet seg mye rundt århundreskiftet og som Einstein hadde slitt med i arbeidet med relativitetsteorien. Frisch forsøker her øyensynlig å benytte denne matematikken på økonomiske og statistiske problemer. Jeg tror ikke dette ble fulgt opp senere, og det var kanskje et blindspor, men det illustrerer Frischs evne og kapasitet til å orientere seg svært bredt når han skulle styrke grunnlaget for samfunnsøkonomien. Det viser at Frisch slett ikke gikk av veien for krevende teorier i etablering av den nye samfunnsøkonomien. Han så heller ingen grunn til at faget skulle styre unna det teoretisk krevende. I sin tiltredelsesforelesning *Nyorientering av den økonomiske teori. Økonomikken som eksperimentalvidenskap* fra 1932 uttrykker han klart at økonomifaget ikke skulle la seg holde tilbake fra teoretisering bare ut fra en ambisjon om å være umiddelbart anvendelig og relevant: ¹⁶

Tidligere var det ikke sjelden å støte på den opfatning at i økonomikken burde metoder og resonnementer alltid søkes lagt an på en populær måte. Ja det var ikke langt fra at man mente økonomikken – i motsetning til andre videnskaper – kun skulde beskjeftige sig med slike ting som publikum i sin almindelighet hadde forutsetninger for å følge med i. Denne situasjon er definitivt forandret ved den nye utvikling av den økonomiske teori. Visstnok er det så at bestrebelsene mot realisme i den økonomiske teori gjør det nødvendig at teoretikeren nu i hovedtrekkene forstår forretningsmannens tankegang og reaksjonsmåte. Men på den annen side er det ikke lenger mulig å ordne det slik at forretningsmannen forstår alle de problemer som teoretikeren arbeider med. (s.15)

Man kan spekulere på om etableringen av Økonomisk institutt faktisk var avgjørende for Frischs mulighet til å utfolde seg. Men, det er et påfallende sammentreff at samfunnsøkonomien i Norge gikk inn i en eksepsjonelt kreativ periode samtidig som et eget institutt ble etablert. En mulig faktor kan ha vært at Økonomisk institutt med Frisch i spissen hadde en unik mulighet til å etablere et fag fra bunnen. Når Frisch og Haavelmo også hadde fremragende intellektuelle kvaliteter og Frisch hadde nødvendige entreprenøregenskaper, ble resultatet at samfunnsøkonomien fikk en enestående

¹⁶ Ragnar Frisch (1932) "Nyorientering av den økonomiske teori. Økonomikken som eksperimentalvidenskap", *Statsøkonomisk tidsskrift 1*.

utvikling i løpet av 1930- og 40-tallet.

Hva er det å vite noe?

Et av hovedtemaene som Frisch og Haavelmo arbeidet med, var koblingen mellom teori og empiri. Kan man si at en teori er sann? Hva betyr det at A forårsaker B? Hvordan kan man bruke empiri til systematisk å forbedre teoriene?

I arbeidet med disse grunnlagsproblemene bygget begge på samtidige fremskritt innen statistisk litteratur. Frisch hadde i 1926 disputert for dr.philos.-graden med statistikkavhandlingen *Sur les semi-invariants et moments employés dans l'étude des distributions statistiques*, og et av hans hovedprosjekter var å koble empirisk økonomi til teoretisk statistikk. Enkelte forestillingsbarrierer måtte overvinnes for å kunne bruke den, til dels svært teoretiske, statistikken til praktisk anvendbart verktøy for økonomer som jobbet med en konkret empirisk virkelighet. For eksempel måtte begrepet «sannsynlighet» gis en mer fleksibel tolkning. Haavelmo skriver for eksempel i sin *The Probability Approach in Econometrics* fra 1943 side iii:

The reluctance among economists to accept probability models as a basis for economic research has, it seems, been founded upon a very narrow concept of probability and random variables.

også videre på side iv:

For whenever we apply a theory to facts we do not-and we do not expect to-obtain exact agreement. Certain discrepancies are classified as "admissible," others as "practically impossible" under the assumptions of the theory. And the principle of such classification is itself a theoretical scheme, namely one in which the vague expressions "practically impossible" or "almost certain" are replaced by "the probability is near to zero," or "the probability is near to one."

This is nothing but a convenient way of expressing opinions about real phenomena. But the probability concept has the advantage that it is "analytic," we can derive new statements from it by the rules of logic.

Haavelmo sier med andre ord at forskeren når han konfronterer sin teori med virkeligheten, alltid vil oppleve at teorien ikke stemmer eksakt. Spørsmålet er om teorien inneholder utsagn som viser seg å være i brukbar overensstemmelse med virkeligheten. Dersom teorien impliserer at A nesten alltid vil forekomme, kan vi si at A vil forekomme med en høy sannsynlighet. Dersom det da viser seg at A ikke finnes i virkeligheten, gir det et grunnlag for å revurdere teorien. Denne enkle logikken vil fungere selv uten bruk av sannsynlighetsbegreper. Fordelen ved å formulere denne tenkningen i sannsynlighetstermer kommer til syne i arbeidet med komplekse teorier der man kombinerer teorielementer, hver med sine spesifiserte sannsynlighetsegenskaper. Da vil bruken av sannsynlighetsbegrepet gjøre det mulig å bruke den stringente logikken som er innebygget i sannsynlighetsregningen, til å utlede utsagn med tilhørende sannsynligheter også i de komplekse

teoriene. Og på denne måten blir det mulig å teste teoriens empiriske relevans og sondre mellom teorier som bidrar mer eller mindre godt til beskrivelse og forståelse av virkeligheten. For å få til dette måtte altså økonomene tillate seg å formulere sine teorier i sannsynlighetstermer. På dette punktet var det mange som strittet i mot. Noen ville for eksempel si at samfunnet var så komplisert at det i utgangspunktet var meningsløst å beskrive det matematisk, og derfor enda mindre meningsfylt å beskrive usikkerhet og tvil som kvantifiserbare sannsynligheter.

En annen av økonomifagets pionerer, nemlig John Maynard Keynes, hadde arbeidet med dette spørsmålet. Keynes stilte blant annet spørsmål ved om det i alle situasjoner var meningsfylt å se for seg at en sannsynlighet kunne kvantifiseres. Dette temaet utbroderte han i 1921 i *A Treatise on Probability*. Han diskuterer her *subjektive* sannsynligheter. På side 3 sier han:

The course which the history of thought has led Logic to follow has encouraged the view that doubtful arguments are not within its scope. But in the actual exercise of reason we do not wait on certainty, or deem it irrational to depend on a doubtful argument. If logic investigates the general principles of valid thought, the study of arguments, to which it is rational to attach some weight, is as much a part of it as the study of those which are demonstrative.

The terms certain, and probable describe the various degrees of rational belief about a proposition which different amounts of knowledge authorise us to entertain. All propositions are true or false, but the knowledge we have of them depends on our circumstances; and while it is often convenient to speak of propositions as certain or probable, this expresses strictly a relationship in which they stand to a corpus of knowledge, actual or hypothetical, and not a characteristic of the propositions in themselves.

I dette sitatet klargjør Keynes at sannsynlighetsbegrepet kan anvendes fruktbart på å beskrive hvor stor grad av tiltro et subjekt har på at et faktum (*a proposition*) er sant. I denne subjektive bruken av sannsynlighetsbegrepet vil sannsynligheten kunne justeres opp eller ned når man får ny informasjon. Sannsynligheten er derfor ikke en egenskap ved faktum. Sannsynligheten uttrykker snarere essensen av den informasjonen man sitter på.

Disse betraktningene har åpenbart inspirert Frisch. I kompendiet *Sosialøkonomiske utsnitt* fra 1940 har Frisch og Keilhau samlet utdrag av klassiske tekster i økonomi. Av åtte ikke-nordiske økonomer er Keynes den eneste representanten for 1900-tallet, og han er representert ved side 1–7 fra *A Treatise on Probability*, og utdraget inneholdt blant annet sitatet over. Frisch lot altså denne teksten om det subjektive sannsynlighetsbegrepet stå side ved side med de fundamentale tekstene til Smith, Ricardo, Marx og Fisher. Han må åpenbart ha ment at Keynes diskusjon av sannsynlighetsbegrepet var en grunnleggende innsikt. Frisch og Keilhau sier i innledningen dette om Keynes:¹⁷

17 Ragnar Frisch og Wilhelm Keilhau (1940) *Sosialøkonomiske utsnitt: originaltekster utgitt med innføringer og forklaringer*, H. Aschehoug & Co, Oslo, s. 207

Han gjør gjeldende den grunntanke at sannsynligheten ikke er en kausal egenskap ved begivenhetene, men en relasjon mellom premisser og konklusjon i rasjonal menneskelig tenkning. Sannsynlighetsproblemet hører således etter Keynes til erkjennelsen og beskrivelsen, ikke til virkelighetens verden.

Det ser altså ut til at Frisch tenker på Keynes bidrag som særlig verdifullt for samfunnsøkonomer fordi det presenterer sannsynlighetsteori som et systematisk erkjennelsesteoretisk rammeverk snarere enn som et verktøy til å behandle en virkelighet styrt av tilfeldigheter.

Slik samfunnsøkonomien og økonometrifaget skulle utvikle seg, ble Haavmos tilnærming, basert på Neyman-Pearsons metode for hypotesetesting, det dominerende rammeverket, og her er det er lite plass til diskusjon av subjektive sannsynligheter. Men, selv om ideen om subjektive sannsynligheter etter hvert har fått en underordnet betydning, tror jeg at Keynes *Treatise* ga Frisch styrket overbevisning om at det ville være konstruktivt å bringe den formelle sannsynlighetsteorien inn i samfunnsøkonomien.

Avslutning

Samfunnsøkonomiens og jussens felles historie viser at de to fagene har mange skjæringspunkter. Rettssystem og lover er en vesentlig del av samfunnet, og økonomene må åpenbart interessere seg for disse institusjonene når de skal forsøke å få tak på hvordan samfunnets økonomi fungerer. Akkurat av samme grunn må lovgivere og jurister gå blant annet til samfunnsøkonomien når de skal vurdere hvordan rettssystemet påvirker samfunnet. Det er i tillegg ofte slik at jussen omhandler økonomiske forhold direkte og at jussen har som uttalt hensikt å bidra til en produktiv utnyttelse av ressurser. I disse tilfellene, som for eksempel i konkurranselovgivning, er koblingen åpenbar. Sist men ikke minst var det lenge slik at en juridisk utdanning iblandet økonomisk innsikt var en optimal kombinasjon for kommende byråkrater.

Med de mange koblingene ville det kanskje vært produktivt om samfunnsøkonomien fortsatte å bli forvaltet av juristene. Dette ville neppe vært heldig for samfunnsøkonomien. Fra første dag med faglig uavhengighet startet nemlig norsk samfunnsøkonomi en forvandling. Den ble helt ut internasjonal, og utviklingen av et solid teoretisk grunnlag ble startet. Før uavhengigheten hadde samfunnsøkonomien i Norge, som store deler av jussen, vært nordisk orientert og beskrivende.

En av de internasjonale teoretiske impulsene som hadde særlig stor betydning var utvikling i sannsynlighetsteori. Det er påfallende at denne impulsen bare skulle treffe økonomi og ikke gjøre seg gjeldene i juss. Akademiske jurister burde jo være de første til å se poenget med subjektiv sannsynlighet som et mål på i hvilken grad man festet lit til et faktum. Keynes bok *A Treatise on Probability* kan nemlig leses som en 500 siders strukturert fremstilling av bevisvurdering. Selv bruker Keynes begrepet «evidence» 301 ganger i sin bok.

Jurister vil kanskje si at denne typen formalisert teoretisering ikke passer for dem. Det kan sikkert stemme. Problemet er bare at juristene går glipp av viktige innsikter når de ikke setter seg skikkelig inn i teorien for sannsynligheter anvendt på bevisvurdering. Det handler ikke om regnestykker og eksakte svar, men om systematisert logikk anvendt på uklare sammenhenger og konkurrerende hypoteser.

Innsikt i sannsynlighetsteori vil åpenbart være verdifullt for å skjerpe presisjonsnivået i juristenes egne overveielser: Enda mer kritisk er det imidlertid at en jurist uten innsikt i sannsynlighetsteori fort gjør alvorlige tolkningsfeil i møtet med vitner med en annen oppfatning om hva man skal legge i sannsynlighetsbegrepet. Man kan komme riktig galt ut i møtet med et av de mange ekspertvitnene med realistutdannelse, som faktisk er skolert i bruk av sannsynlighetsbegreper.